

Voltera fon Plettenberga krūštēlis Cēsu Sv. Jāņa baznīcā. G. Indrēviča foto, 2021

*Juhans Krēms (Juhan Kreem),
Tīna Malla Krēma (Tiina-Mall Kreem)*

NO LIVONIJAS CAUR VESTFĀLENI UZ BAVĀRIJU UN ATPAKAĻ. VOLTERA FON PLETENBERGA PORTRETU LĪKLOČI

Volters fon Plettenbergs (*Wolter von Plettenberg*), kurš valdīja laikā no 1494. līdz 1535. gadam, tiek uzskatīts par varenāko Vācu ordeņa mestru Livonijā (Angermann 1985; Angermann/Misāns 2001). Visvairāk viņa slavu vainago Livonijas kara laikā īstenotās militārās akcijas, kuras bija vērstas pret Maskavu no 1501. līdz 1503. gadam un kuru laikā Plettenbergs pats komandēja karaspēku. Īpaši vēsturē ir iegājusi kauja pie Smoļinas ezera 1502. gada 13. septembrī, kaut arī karš beidzās ar *status quo*, jo abas puses uzskatīja sevi par uzvarētājiem. Arī izlīdzinošā politika, kādu Plettenbergs piekopa Livonijā vētrainajā reformācijas laikā 16. gadsimta 20. gados, viņa slavu tikai nostiprināja. Lai gan Plettenbergs pats palika uzticīgs vecajai ticībai, viņš Rīgā deva piekrišanu jaunās ticības brīvai sludināšanai, arī kopumā palikdams iecietīgs pret luterānisma izplatības procesiem visā Livonijā. Tādā veidā Plettenbergs nodrošināja sev stabilu vietu vēstures apziņā Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes Baltijas provincēs, kas no savām kaimiņzemēm atšķīrās ar viduslaikos ieviestiem konstitucionāli tiesiskajiem nosacījumiem un luterānismu.

Raksta mērķis ir vērst uzmanību uz faktu, ka Voltera fon Plettenberga personības cildināšana ir ne tikai fenomens, kas traktējams kā reģionālvēsturiska parādība, tam piemīt arī transreģionālas iezīmes, vēl vairāk – tas liecina, ka starp reģioniem ir notikuši apmaiņas procesi. Plaša Plettenberga biogrāfisko materiālu izvērtēšana sniegtos krietni ārpus raksta ietvariem, tāpēc uzmanības centrā ir paturēti tikai ordeņa mestra portreti. Līdz ar to galvenokārt tiks aplūkoti Udo Arnolda pētījumi par Vācu ordeņa atainojumu 19. gadsimta mākslā (Arnold 2015, 99–124), ko izgaismos konkrētais un niansēm bagātais Plettenberga gadījums. Ordeņa mestra portretu dažādie likteņi sniedz iespēju šajā pētniecības laukā saskatīt jaunus pavedienus, kas veido kopsakarības, runājot par Vācu ordeņa lomu arī plašākā vēstures apziņā (Wippermann 1979; Boockmann 1981, 234–254; Arnold 2005, 93–106).

PLETENBERGS LIVONIJĀ

Pēc visa spriežot, kara varonis un Svētās Romas impērijas firsts Volters fon Pletenbergs tika portretēts jau savas dzīves laikā. Un acīmredzot te lietā liktas arī meistaruru rokas, kaut arī apzīmējums “portretists” (*conterfeiter*) viduslaiku Livonijas avotos parādās tikai nedaudz vēlāk – 16. gadsimta 40. gados (Mänd 2017, 24). 16. gadsimta 50. gados ir tapuši to divu hronistu – Johana Rennera (*Johann Renner*) (Renner 1876, 131) un Tomasa Hornera (*Thomas Horner*) (Horner 1848, 385) – pieraksti, kuri, par paraugu ņemdami Cēsu pilī esošajā mestru portretu galerijā iekļauto Voltera portretu, mēģinājuši aprakstīt viņa izskatu. Vismaz šiem autoriem nebija šaubu par atainojuma autentiskumu. Vairāk par Cēsīs aplūkojamo darbu (tāpat kā par visu galeriju) arī nekas nav zināms, tāpēc ir

1. att. Voltera fon Pletenberga statuļa ordeņa pilī Rīgā
LNVN, MDDK 1097:18

neiespējami pateikt, vai portrets atbilstoši renesanses laikmeta garam vairāk tiecās panākt līdzību ar portretējamo vai ir tipizēts viduslaiku tradīcijā tapis atainojums.

Kopumā ir zināmi vairāki darbi, kas radušies, Volteram fon Pletenbergam vēl esot dzīvam, un kas, neraugoties uz savu tipveida raksturu, arvien tomēr tiek uzskatīti par ordeņa mestra portretējumiem. Uz brošūras *Schöne Historie* (Skaistā vēsture, 1508) titullapas redzama ilustrācija – pāvesta priekšā ceļos nometies bruņinieks, kurš saņem svētību pirms došanās krusta karā pret maskaviešiem (*Ausstellung* 1990, 94, 95; Ehlers 2007, 395, 396, Abb. 10, 11). 1525. gadā Volters fon Pletenbergs lika izgatavot dālderu, uz kura vienas puses bija redzama nimba apņemta Madonna ar kroni galvā, uz otras puses – kājās stāvošs bruņinieks (*Ausstellung* 1990, 150). Līdzās šiem Vācu ordeņa mestra shematiskajiem attēlojumiem Rīgā ordeņa pilī no vēlās gotikas laikmeta ir saglabājusies visā augumā atveidota kājās stāvoša bruņinieka statuļa (1. att.); uz klāt pievienotās plāksnes lasāms ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga vārds, kā arī datējums – 1515. gads (Rasiņa 2018a, 94–102). Ir grūti pateikt, cik lielā mērā bruņinieka statuļai Rīgā piemīt personīga līdzība ar mestru. Autentiskuma un reālisma problēma Pletenberga laikabiedru acīs nebija tik ļoti no svara. Par šo figūru kā par Pletenberga atveidojumu pirmo reizi 1701. gadā raksta Karls Johans fon Blombergs (*Carl Johann von Blomberg*), kurš tolaik kā Kurzemes sūtnis uzturējās dažādos Eiropas galmos (Blomberg 1701, 88, 89).

Visi iepriekš minētie ordeņa mestra atveidojumi liecina par to, ka Pletenbergs livoniešiem bija kļuvis par kulta figūru. Šis priekšstats apstiprinājumu gūst arī agro jauno laiku historiogrāfijā. Vecais, labais ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs bija lielā kontrastā tam, kas sekoja: 16. gadsimta vidū Vācu ordenis Livonijā sabruka, un līdz ar to saira visas viduslaikos iedibinātās varas struktūras. Pēc vairāku gadu desmitu ilgušā Livonijas kara (1558–1583) teritorijas palika sadalītas starp kaimiņos esošajām varām. Vidzemi un Igauniju Lielā Ziemeļu kara laikā (1700–1721) iekaroja Krievija, Polijas pēdējās dalīšanas gaitā (1795) arī Kurzeme nonāca Krievijas kroņa pakļautībā. Zemes iekšējie konstitucionāli tiesiskie nosacījumi un viduslaikos piešķirtās privilēģijas lielā mērā gan tika saglabātas. Šajos apstākļos Pletenbergs sāka iemiesot Livonijas patstāvības tradīcijas.

Agro jauno laiku karu dēļ ar Pletenbergu saistītās reālijas senajā Livonijā bija cietušas ļoti lielus zaudējumus un būtiski sarukušas. Vēl jo vairāk tāpēc nebūtu atstājama bez ievēribas kopumā visai trūcīga folklorā saglabājusies informācija. Piemēram, Lindes (*Linden*) draudzes baznīcas hronika vēsti, ka vēl 18. gadsimtā baznīcā līdzās kancelei esot atradusies Voltera fon Pletenberga uzvaru godinoša glezna un ka turienes Pletenbergu dzimtai piederošajā muižā esot uzglabāts Voltera mētelis, zobens un smaga zelta ordeņa mestra ķēde (Sb. Rig. 1896, 102, 103; Sb. Rig. 1909, 29).

Savukārt kādā citā muižā, kas atrodas Sallā (*Salla*), Somijā, un arī kādreiz piederējusi Pletenbergu dzimtai, esot “Pletenbergu ozols”, kas apvīts ar daudziem nostāstiem par ordeņa mestru.¹ Bez šaubām, šī “Pletenberga folklorā” ir pelnījusi, ka tai pievērsas padziļināti; šeit var tikai ieskicēt to, ka atmiņas par ordeņa mestru ir tikušas uzturētas un ka tādas Pletenberga relikvijas tiešām ir bijušas. Tam, cik lielā mērā tās ir autentiskas, šajā kontekstā ir sekundāra nozīme.

¹ Kopš 1959. gada ar šādu nosaukumu ozols piederēja pie dabas aizsardzības objektiem (Nr. KLO4000233); diemžēl koks gadsimtu mijā cieta un krita par upuri laikapstākļiem.

VESTFĀLENĒ

Volters fon Pletenbergs piedzima Meierihā (*Meyerich*), netālu no Verles (*Werl*). Vestfālene tolaik bija nozīmīgs apgabals, kur tika rekrutēti vīri Vācu ordeņa Livonijas atzaram (Neitmann 2001, 113–127). Zemākā dižciltīgā slāņa atvasēm Livonija piedāvāja lielas karjeras iespējas. Attiecības starp Livonijā ieceļojušajiem vestfāleniešiem un viņu mājās palikušajiem radniekiem veidojās visai dažādas. Bieži notika tā, ka, kādam noenkurojoties Livonijā, ar laiku pārējie ģimenes piederīgie pievienojās viņam un arī pārceļoja. Domājams, ka informācija par Livoniju relatīvi ātri sasniedza Vestfāleni un ka Vestfālenē par Livoniju tiešām arī domāja. Jau 15. gadsimta otrajā pusē Verners Rolevinks (*Werner Rolevinck*) savā grāmatā, kas bija veltīta Vestfālenes slavinājumam, ar zināmu lepnumu rakstīja: “Ko lai mēs sakām, godinot Prūsiju un Livoniju? Kura tauta tur tiek pie tāda goda, ja ne mūsējā? Kas tur ir firsti un birģermeistari? Jā, kas gan cits, ja ne mūsu tautieši un viņu dēli!” (Rolevinck 2002, 112)

Runājot par mestra Voltera fon Pletenberga slavas izplatītājiem, kā pirmie jāmin divi savstarpēji saistīti “tikli”: ordeņa korporācija un dzimta. Vācu ordeņa Vestfālenes balija bija neliela, taču pastāvēja līdz pat 1809. gadam. Vestfālenes apgabala ordeņa brāļu bruņinieku vidū jaunajos laikos ir sastopami to pašu dzimtu pārstāvji (Dorn 1978, 205–216) kā Livonijā. Ja līdz ar iestāšanos ordenī tika saglabātas dzimtas tradīcijas, tad tāda pati nozīme tika piešķirta “lielo” senču godināšanai starp radniekiem, kuri nebija ordeņa locekļi. Pletenbergi Vestfālenē bija plaši sazarota dzimta, un tieši šajās aprindās ir atrodami arī citi Livonijas mestra portreti.

Senākais ordeņa mestra atveidojums ir votīvs, respektīvi, pateicības glezna, kura ir saglabājusies divās versijās: viena atrodas Hoveštatas (*Hovestadt*) pilī Vestfālenē (Frielinghaus 1940, 66–70, Taf. XIII) un otra, kas ir nedaudz mazāka, – Nordkirhenes (*Nordkirchen*) pilī netālu no Minsteres (Mummenhoff/Dethlefs 2012, 146, Abb. 187) (2. att.).

Gleznas centrā mēs redzam Dievmāti, viņas priekšā ceļos nometies mestrs, ģērpts vienkāršā ordeņa tērpā, savukārt pie viņa kājām – uzvarētais austrumu valdnieks. Dziļāk fonā redzama pilsētas panorāma, visu ietver ordeņa un dzimtas ģerboņi. Uz Hoveštatas gleznas redzams ieraksts: *Walterus a Plettenberg Magnus Magister et Primus Princeps Livoniae*, kā arī gadskaitlis “1516”, taču darbs ir jaunāks (Angermann/Misāns 2001, 31).² Šajā gleznā ir tēlaini atainotas uzvaras pār Krievzemi, uzraksts norāda uz firsta statusu, savukārt gadskaitlis patiesībā nav attiecināms ne uz vienu, ne otru. Volters fon Pletenbergs impērijas firsta kārtā tika iecelts 10 gadus vēlāk, 1526. gadā. Iespējams, ka, pat ierēķinot kļūdišanos, šis notikums tik tiešām ir arī saistāms ar pateicības gleznas motīvu un ka tas ir kalpojis kā vizuālā propaganda Pletenberga kandidatūrai uz Vācu ordeņa virsmestra amatu, kas bija palicis tukšs ordeņa sekularizācijas dēļ Prūsijā (Herrmann 1974, 51–74). Katrā gadījumā votīva gleznas ar Vācu ordeņa patronesi agrajos jaunajos laikos kļuva arvien iemīļotākas. Šādu kompozīciju mēs varam ieraudzīt arī uz ordeņa breviāra (1609) titullapas.

² Šeit glezna datēta ar 18. gadsimtu. Citviet tā vērtēta kā 16. gadsimta kopija (Frielinghaus 1940, 67).

2. att. Nordkirhenes pilī esošā votīva glezna ar Volteru fon Pletenbergu
© FHF Nordkirchen
T. Beiša foto, 2019

Ar 17. gadsimta sākumu datējams līdzīgs ordeņa priestera Andreasa Baumeistara (*Andreas Baumeister*) votīvs (*Ausstellung 1992, 38–40*). Tāpat Pletenberga votīvi labi iekļaujas Trentas (Trento) koncila aizsāktajā dievbijībā.

Nordkirhenē vēl 1911. gadā atradās vienkāršs ordeņa mestra Pletenberga portrets, kura uzraksts latīņu valodā vēstija par Pletenberga iecelšanu impērijas firsta kārtā, par 100 000 maskaviešu sakaušanu un par mestra miršanas gadu (*Aistermann 1911, 123*). Portrets datēts ar 17. gadsimtu un, domājams, piederēja pie senču galerijas (*Bruiningk 1892, 72*). Darbs tagad vairs neatrodas Nordkirhenē, taču jānorāda, ka 2018. gadā Rundāles pils muzejs vācu mākslas darbu tirgū ieguva Pletenberga portretu (3. att.), uz kura latīņu valodā formulētais uzraksts ir gandrīz burtiski identisks tam, kas lasāms uz Nordkirhenes gleznas. Tajā redzams bruņinieks, kas tērpiens bruņās, ar virsmestra krustu un pēc vispārējās atveides (dzimtas ģerbonis, virs galvas liekta arka un apakšā vidū kartuša) ļoti līdzinās citiem Nordkirhenē atrodamajiem senču atveidojumiem (*Mummenhoff/Dethlefs 2012, 54, 55*). Nav precīzas informācijas, no kurienes nāk Rundālē esošais portrets, taču domājams, ka Pletenberga portrets Nordkirhenē ir izskatījies ļoti līdzīgi.

Nordkirhene kļuva par Pletenbergu dzimtas īpašumu, kad Minsteres firstbīskaps Frīdrihs Kristiāns fon Pletenbergs (*Friedrich Christian von Plettenberg*) to 1694. gadā ieguva savā īpašumā un kopā ar Lenhauzeni (*Lenhausen*) pārvērta par nedalāmu un nepārdodamu dzimtas īpašumu. Bīskaps Kristiāns un viņa radnieks grāfs Ferdinands fon Pletenbergs pili izbūvēja par sava veida Vestfālenes Versaļu. Senākie Pletenberga

3. att. Voltera fon Pletenberga portrets
Rundāles pils muzejā
RPM 12380
A. Jutus foto, 2018

atveidojumi Lenhauzenē, visticamāk, nāk vēl no citurienes, un to rašanās konteksts nav izdibināms. Savukārt trešais Nordkirhenē atrodamais darbs, kurā redzams Pletenbergs visā augumā ar suni (4. att.), ir saistāms ar Ferdinandu fon Pletenbergu. Darbs pieder pie grāfa Ferdinanda galerijas, taču iepriekš atradās viņa pili Bonnā un tikai pēc Ferdinanda gāšanas to cauri Ņelnei 1734. gadā pārveda uz Nordkirheni (*Mummenhoff/Dethlefs 2012, 102, 194*).

Domājams, ka šis reprezentācijas portrets tapa tieši pēc grāfa Ferdinanda pasūtījuma. Ferdinandam bija daudz iemeslu, kāpēc izcelt gan savu dzimtu, gan Vācu ordeni. Viņa tēvocis, firstbīskaps Frīdrihs Kristiāns, jau tika pieminēts; savukārt viņa otrs tēvocis, Vilhelms, bija Vācu ordeņa Vestfālenes balijas zemes pārvaldnieks un Milheimas (*Mühlheim*) landkomturis. Un visbeidzot – grāfs Pletenbergs bija arī Bavārijas hercoga Klemensa, piecu diecēžu galvas un Vācu ordeņa virsmestra, virskambarkungs un premjerministrs. Voltera fon Pletenberga atainojums visā augumā tapis Ņelnes arhibīskapijas galmā, kur grāfam Pletenbergam bija liela ietekme uz māksliniecisko gaumi (*Miersch 2007, 238*). Apmēram tajā pašā laikā, 1732. gadā, no galma mākslinieka Franca Jozefa Vintera (*Franz Joseph Winter*) rokas top glezna ar pilnās bruņās tērptu Klemensu Augustu kā virsmestru (*Miersch 2007, 21–24, Abb. 19*).

Voltera fon Pletenberga portretējumā viņš redzams rotājies arī ar Vācu ordeņa virsmestra regālijām. Acīmredzot grāfam Frīdriham Pletenbergam tas nav bijis gluži maznozīmīgi – demonstrēt, ka Pletenbergi reiz ir bijuši virsmestri un impērijas firsti. Patiesībā pēc Prūsijas sekularizēšanas Volters fon Pletenbergs – tāpat kā pārējie Livonijas

4. att. Glezna “Volters fon Pletenbergs ar suni” Nordkirhenes pili
© FHF Nordkirchen
T. Beiša foto, 2019

mestri pēc viņa – piekrita, ka virsmestra amats turpmāk tiek nodots ordeņa Vāczemes mestram (Herrmann 1974, 70, 216), turklāt viņi paši arī nekad nav dižojušies ar virsmestra varas regālijām. To, ka Livonijas tālā pagātne baroka laikmeta Vestfālenē tika atainota dižāka un krāšņāka, nekā tā patiesībā bija, var spriest arī pēc kāda cita Livonijas mestra – Vilhelma fon Firstenberga (*Wilhelm von Fürstenberg*) – portreta, kurš tāpat ir attēlots ar virsmestra krustu (Ausstellung 1990, 136, 137).

Lai gan Pletenbergi vīriešu kārtas līnijā Nordkirhenē izmira 19. gadsimta sākumā, ordeņa mestra piemiņa tika uzturēta un kopta arī turpmāk. Portreti, nostāstu apvīti, palika izstādīti. Kādā 1842. gada ceļojumu aprakstā lasām: “Vienā no telpām mēs redzam arī piešus un zizli, kas piederējuši Volteram fon Pletenbergam, varenajam Vācu ordeņa karavadonim Livonijā, kurš 1502. gadā kopā ar 7000 ordeņa bruņiniekiem un 5000 livoniešiem tik pamatīgi sadeva 130 000 viru lielam maskaviešu un tatāru pulkam, ka aiz viņiem kaujas laukā palika guļam 100 000 liķu.” (Freiligrath/Schücking 1842, 150) Ja gadskaitļa norāde ir pareiza, kritušo ienaidnieku skaits vēstījumā atkal ir krietni pārspīlēts.

CEĻŠ UZ BAVĀRIJU

Voltera fon Pletenberga slava neaprobežojās tikai ar radnieku loku Vestfālenē. Mēs ar viņu sastopamies arī Valhallā – Bavārijas karaļa Ludviga I netālu no Rēgensburgas iekārtotajā templī. Antīko mākslu atdarinošās hermasveida bistes Valhallā savā izpildījumā bija maksimāli pietuvinātas autentiskajiem portretiem, kas tām kalpoja par paraugiem, un gadījumā, ja tāds nebija pieejams, varonim tika izgatavota vien piemiņas plāksne. Pletenberga bisti (5. att.) modelēja Ludvigs Švāntālers (*Ludwig Schwanthaler*), un tā ir datēta ar 1832. gadu (Otten 1970, 94, 149). Skulptūrai par paraugu kalpojis kāds Pletenberga portrets, kas 1830. gada jūlijā esot nosūtīts Mīnhenes skolas galvenajam tēlniekam (Steger 2011, 573). Citi avoti informē, ka tā veidota pēc Nordkirhenes gleznas, kurā Pletenbergs atveidots pilnā augumā ar suni (Rigasche Zeitung, 15.08.1881.).

Pašu Valhallu, kuras ideja dzima jau 1807. gadā, Bavārijas karalis Ludvigs I bija iecerējis kā nacionālu pieminekli. Tā tika svinīgi atklāta 1842. gadā. Ar pieminekli un tam klāt pievienoto eksplikāciju karalis Volteru fon Pletenbergu cēla gaismā kā kopējo vācu varoni. Kurā brīdī un kā notika izšķiršanās par Pletenberga uzņemšanu Valhallā, vēstures avoti detalizētāku informāciju nesniedz (Paul/Puschner 1986, 469–495; Steger 2011, 573). Katrā gadījumā Bavārijas karaļa Ludviga agrākā padomnieka, šveiciešu vēsturnieka Johannaesa fon Millera (*Johannes von Müller*) sarakstā Pletenberga vārda nav (Steger 2011, 43). Lai labāk izprastu apstākļus, kā tomēr Pletenbergs ir nonācis Valhallā, jāvērs uzmanība uz paša Ludviga teikto, kā arī jārekonstruē viņam pietuvināto cilvēku loks. Kā svarīgākais pavediens jāmin paša Ludviga paustais rakstā *Walhallas Genossen* (Valhallas biedri, 1842, 2. izd., 1847). Kā priekšnoteikumu uzņemšanai vācu goda zālē Ludvigs priekšvārdā min valodu (“mēli”): “Būt vācu mēlei piederīgam – tā ir prasība, lai varētu kļūt par Valhallas biedru. Tāpat kā hellēnis palika hellēnis – vienalga, vai nāca no Jonijas, Sikēlijas, Kirēnas vai Masālijas. Tāpat arī vāciets – vai viņš būtu no Livonijas vai Elzasas,

Šveices vai Nīderlandes (pat holandiešu dižciltīgie tika uzņemti Vācu ordenī; un flamandu un holandiešu valodas ir lejasvācu (*Platt-Deutsch*) dialekti).” (Walhalla's Genossen 1842, VI). Tātad vācbaltiešu un Vācu ordeņa minēšana šajā definīcijā visnotaļ prominentā kontekstā veido kontekstu ierosinājumam par Pletenberga uzņemšanu Valhallā.

Kad Ludvigs I būvēja Valhallu, Vācu ordeņa īpašumus jau bija sekularizējis Napoleons, taču atmiņas par ordeni arvien vēl bija svaigas. Ja runā par kritērijiem, pēc kādiem tika izvēlēti ordeņa bruņinieki uzņemšanai Valhallā, nevar saskatīt sistemātisku plānu. Sākumā Johanness fon Millers neatlaidīgi mēģināja ierosināt, ka Valhallā tiek uzņemts Konrāds fon Erlihshauzens (*Konrad von Erlichshausen*), taču bez rezultātiem (Steger 2011, 42); pēc tam tikai 1823. gadā Karls impērijas brīvkungs foms un cum Šteins (*Karl Reichsfreiherr vom und zum Stein*) nāca ar ierosinājumu Valhallā uzņemt Hermani fon Zalcu (*Hermann von Salza*) (Steger 2011, 50), un tik tiešām – šim ordeņa virsmestram Valhallā tika veltīta piemiņas plāksne. Tāpēc, visticamāk, ierosme par labu Pletenberga uzņemšanai nāca no Baltijas provinču puses. Par to, ka Bavārijas karaļa Ludviga skatījums sniedzās tālu uz austrumiem, liecina ne tikai Valhallā izvietotā Krievijas carienes Katrīnas II biste, bet arī nesenākas pagātnes baltiešu, piemēram, brīvkunga fon Laudona (*Gideon Ernst von Laudon*, vēlāk *Freiherr von Laudon*) un Mihaela Andreasa Barklaja de Tolli (*Michael Andreas Barclay de Tolly*), krūštēli. Napoleona karu atbalss iespaidā daudzi vācbaltieši – diplomāti,

5. att. Tēlnieka Ludviga Švāntālera darinātā Voltera fon Pletenberga biste (1832) Valhallā, Donauštaufā
© Bayerische Verwaltung der staatlichen Schlösser, Gärten und Seen

virsnieki un citas amatpersonas – ceļoja pa Eiropu. Arī Bavārijas karaļa Ludviga dienestā tolaik bija nodarbinātas personas, kam bija cieša saistība ar Baltiju: piemēram, Bavārijas diplomāts grāfs Fransuā Gabriels de Brejs (*Francois Gabriel de Bray*), kurš bija ieprecējies Baltijas dižciltīgo dzimtā, ir pat pazīstams kā Livonijas vēstures autors (Hellmann 1978). Taču diezgan droši, ka vizuālais paraugs Voltera fon Pletenberga atainojumam Bavārijā nāca no Vestfālenes. Tāpēc nevar izslēgt arī iespēju, ka sava loma bija virsmestra Klemensa Augusta un viņa premjerministra dzimtas piemiņai Vitelsbahu dinastijā.

Lai varētu historiogrāfiski precizēt Pletenberga uzņemšanu Valhallā, būtu nepieciešami padziļinātāki pētījumi. Taču uz vienu gan ir jānorāda, proti: karalis Ludvigs I, tāpat kā Švāntālers, Volteru fon Pletenbergu titulēja kā *Heermeister* (karaspēka mestrs). Pletenbergs kā *Heermeister* parādās Johannaesa fon Millera darbos (Müller 1811, 64), tā viņu uzlūko arī Vestfālenē (sk. iepriekš). Gan Baltijas, gan Vācu ordeņa historiogrāfijā karaļa Ludviga valdīšanas laikā šis jēdziens *Heermeister* jau bija noraidīts, kā to uzskatāmi ir formulējis Johans Gotfrīds Arnts (*Johann Gottfried Arndt*): “Augstākais no ordeņa pārvaldītājiem bija mestrs. Tā kā pieklājība kopš viduslaikiem paredzēja godināmā vārda *Herr* [kungs] pievienošanu [šim amata nosaukumam], tad godāti viņi tika kā *Herrmeister* [mestra kungs], *Domini Magistri*, taču nekādā gadījumā kā *Heermeister* [karapulka mestrs] *Duces exercitus*.” (Arndt 1753, priekšvārds bez lappušu numerācijas) Reizēm gan tiek lietots apzīmējums *Heermeister*, tomēr tam par iemeslu, visticamāk, ir starplaikā konstatējamās mutvārdu tradējuma formas.

Valhalla netika vispāratzīta kā nacionāls piemineklis, taču mākslinieciskā aspektā šis projekts guva panākumus un izpelnījās vispārēju apbrīnu. Līdzās *bona fide* autentiskajiem personu atveidojumiem liela nozīme bija arī slaveno mākslinieku autoritātei. Viņu vārdi sekmēja portretu iesakņošanu. Īpaši labvēlīgi tolaik zvaigzne spīdēja Švāntāleram, viņš saņēma dažādus pasūtījumus daudzviet Eiropā. Arī Vestfālenē viņa darbiem acīmredzot bija piekrišana. Johans Zuiberts Zeiberts (*Johann Suibert Seibertz*) par Pletenberga krūštēlu izteicās: “Drosmīgs ērgļa deguns zem augstas pieres un skaista pilnbārda piešķir cēlajai sejai patiesi harmonisku vieduma un spēka izteiksmi – kaut kas, ko reti var ieraudzīt kāda cita viņa biedra vaibstos Valhallā.”

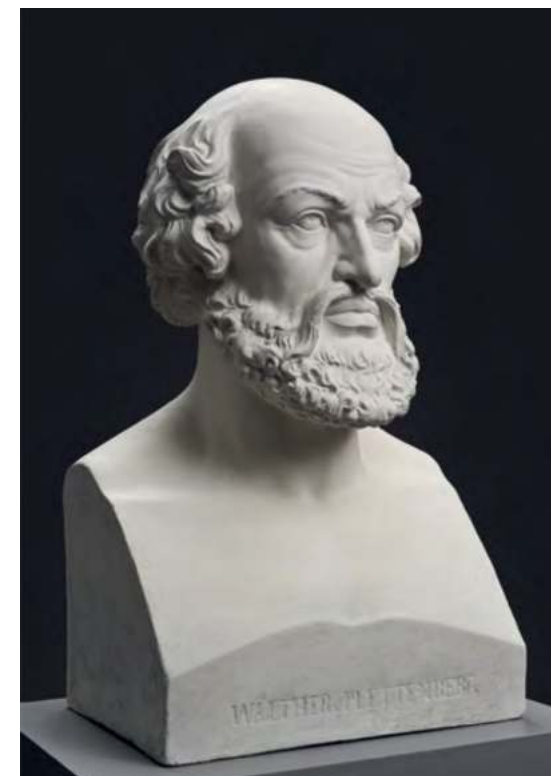
ATPAKAĻ UZ LIVONIJU

Arī Livonijā Pletenbergs nebūt nebija nogrimis aizmirstībā. Apgaismības laikmetā autori, kas nāca no Livonijas, kopumā ļoti kritiski raudzījās uz viduslaikos Vācu ordenim piemītošo “klēriķu un bruņinieku garu” (*Pfaffen- und Rittergeist*), taču Volters fon Pletenbergs tika vērtēts visnotaļ pozitīvi (Bosse 1985, 105). Garlibs Merķelis savā darbā *Die Vorzeit Livlands* (Vidzemes senatne) atsaucas uz Karlu Johanu fon Blombergu un piemin karavadoni Pletenbergu pat līdzās Jūlijam Cēzaram un Aleksandram Lielajam (Merkel 1799, 337). Ne mazāk nozīmīgs Merķelim šķita fakts, ka Pletenbergs bija izrādījis iecietību pret reformāciju. 19. gadsimtā nāk vēl klāt nacionālpolitiskie apsvērumi. Oskars Kīnics (*Oskar Kienitz*) savā 1849. gadā publicētajā īpaši Pletenberga personībai veltītajā

darbā (Kienitz 1849) raksta, ka Pletenbergs esot ne tikai izglābis Livoniju, bet viņam esot arī jāpateicas par to, ka Baltijas provinces vispār esot palikušas vāciskas (Bosse 1985, 108).

Valhallas atklāšana jau tajā pašā gadā nonāca Krievijai piederošo Baltijas provinču preses izdevumu slejās. Piemēram, par to rakstīja Rīgas laikraksts *Rigasche Zeitung* (*Rigasche Zeitung*, 17.10.1842., 2). Strauji izvērsās arī kritika par Valhallā iekļauto personu izvēli, īpaši uzsvērot Lutera iztrūkumu (*Rigasche Zeitung*, 25.08.1842., 3; *Rigasche Zeitung*, 08.04.1843., 5). Savukārt 1844. gadā žurnāls *Das Inland* isumā iepazīstināja savus lasītājus ar tām Valhallā iekļautajām personām, kas bija vai nu dzimušas Livonijā, vai arī kā citādi tuvāk saistītas ar Baltijas provincēm (*Das Inland*, 18.01.1844., 33, 34). Iepriekš minētajā Oskara Kīnica grāmatā ir iekļauts pēc “Valhallas biedru” (*Walhallas Genossen*) otrā izdevuma litogrāfijas zīmēts attēls ar Pletenberga bisti, ko Valhallai veidoja Švāntālers (*Walhalla's Genossen* 1847, 172, 173).

Apmēram tajā pašā laikā aprīņa deputāts Aleksandrs fon Lēviss of Menārs (*Alexander von Löwis of Menar*) no Ķeipenes (*Kaipen*) Vidzemes landtāgā ierosināja Pletenberga piemiņai Cēsu Svētā Jāņa baznīcā izveidot pieminekli (Plettenberg's Denkmal 1857, 327–330). Viņš nodibināja kontaktus gan ar Bavārijas karali Ludvigu I, gan tēlnieku Ludvigu Švāntāleru, kā rezultātā Švāntālers Rēgensburgā radīja par 1/3 samazinātu sava Pletenberga krūštēla modeli, kuru 1850. gadā pēc Švāntālera nāves Ferdinands fon Millers Minhenes karaliskajā dzelzsrūdas lietuvē atlēja bronzā (sk. šī raksta ievadattēlu). Neogotikas stilā veidotais tabernākuls šai klasicisma manierē veidotajai bistei, savukārt,

6. att. Ludviga Švāntālera veidotā Voltera fon Pletenberga krūštēla gipsa kopija Igaunijas Mākslas muzejā EKM, VS 257
S. Stepaško foto, 2019

tika izgatavots Vērmaņa fabrikas dzelzs lietuvē *Wöhrmanns Eisengießerei* pie Rīgas. Lai gan pieminēts datēts ar 1853. gadu, tā svinīgā atklāšana notika tikai 1855. gadā. Iemesli laika nobīdei nav dokumentēti. Viens no skaidrojumiem varētu būt saistīts ar tobrīd nelabvēlīgo politisko situāciju, kāda bija izveidojusies cara Nikolaja I valdīšanas laikā, savukārt 1855. gadā tika kronēts viņa sekotājs Aleksandrs II, ar kuru saistījās daudz jaunu cerību attiecībā uz Baltijas provinču liberalizēšanu.

Baltijas provincēs mazais Švāntālera modelētais Pletenberga atveidojums kļuva ļoti populārs. Vidzemē daudzviet – gan sabiedriskās, gan privātās telpās – tika eksponēta tā ģipša kopija (Bruģis 2014, 237). Igaunijas Provincas muzejs Rēvelē (tagadējā Igaunijas Vēstures muzeja priekštecis) 1865. gadā šādu ģipša kopiju saņēma dāvanā (Liibek 2013, 62). Tāda pati skulptūra ietilpa arī Igaunijas zinātnieku biedrības (*Die Gelehrte Estnische Gesellschaft*) Tērbatā (Tartu) kolekcijā (6. att.). Vēl šodien Igaunijas muzejos glabājas vismaz četras Švāntālera veidotās Pletenberga bistes ģipša kopijas (AM, G 4655; EKM, VS 257; EK, VS 256; ERM, K 4050).

Par Pletenberga portreta turpmāko attīstību liecina ordeņa mestra skulptūra pilnā augumā, kas atradās 1870. gadā celtā Rīgas Bruņniecības nama (tagad Latvijas Republikas

7. att. Dāvida Jensena darbnīcā izgatavotā Voltera fon Pletenberga skulptūra Rīgas Bruņniecības nama nišā (Seraphim 1895)

Saeimas ēka) fasādes nišā (7. att.). Tā izgatavota dāņu tēlnieka Dāvida Jensena (*David Jensen*) terakotas darbnīcā Sanktpēterburgā, taču arī šis skulptūras galvai viennozīmīgi ir Švāntālera radītā Pletenberga vaibsti (Seraphim 1895).³

Lai cik arī Švāntālera radītais Pletenberga krūštēls Baltijā būtu iemīļots un izplatīts, 19. gadsimtam sliecoties uz nogali, tomēr arvien vairāk konstatējami meklējumi pēc autentiskiem portretiem. Rīgas vācbaltu vēsturnieka Hermaņa fon Bruīninga (*Hermann von Bruiningk*) uzmanību piesaistīja ar Pletenbergu saistītie priekšmeti 1878. gadā Minsterē, Vestfālenē, notikušās kultūrvēsturiskās izstādes katalogā.⁴ 1881. gada vasarā viņš apmeklēja Nordkirheni (Bruiningk 1892, 71–77). Rezultātā Bruīnings koriģēja bruņu, ziņļa un piešu datējumu uz jaunākiem gadsimtiem (Bruiningk 1892, 72). Savukārt no trim gleznām votīvu ar Mariju viņš izcēla kā vēsturiski īpaši vērtīgu un datēja to kā tapušu vēl Pletenberga dzīves laikā. No visiem trim darbiem Vidzemei tika izgatavotas kopijas: Vidzemes bruņniecība pasūtīja sev eļļas gleznu ar Pletenbergu, kur viņš redzams pilnā augumā ar suni; abas pārējās bija privātpersonu pasūtījumi. Kopiju izgatavošanu pārņēma kāds jauns Diseldorfā strādājošs mākslinieks vārdā Hermanis Hēfers no Emsas (*Hermann Hoefer aus Ems*) (*Rigasche Zeitung*, 15.08.1881.).

Glezna, kas ataino Pletenbergu bruņās, 1887. gadā atradās barona fon Nolkēna (*von Nolcken*) valdnieku galerijā Alatskivī, Igaunijā (Schiemann 1887, 158, 159).⁵ Vēl viens darbs, kas piederēja šim pašam Pletenberga portretu tipam, 1911. gadā tika uzdāvināts jau pieminētajai Igaunijas zinātnieku biedrībai ar paskaidrojumu, ka tas kādā Narvas tuvumā esošā ciemā ticis izmantots kā svēttilde.⁶ Lietpratēji toreiz to esot novērtējuši kā Nordkirhenē izstādītās gleznas kopiju (Sb. Est. 1912, 15). Abas aprakstītās gleznas ir identiskas ar Rundāles pilī atrodošos darbu. Vai visu šo gleznu izcelsme ir tieši saistāma ar Nordkirhenes eksemplāru vai arī pa vidu ir bijis arī kāds Livonijā neatkarīgi tapis variants, to pēc šobrīd pētnieku rīcībā esošām ziņām nav iespējams noteikt. Tikpat sarežģīti tapšanas vēsturi ir novērtēt Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā esošajai glezmai (CVMM, CM/pg 342), kas ataino fragmentu no Vestfālenes votīva gleznas, kurā redzams uz ceļiem nometies Pletenbergs. Varam apgalvot tikai to, ka Nordkirhenes eksemplārs kā paraugs ir bijis plaši izplatīts. Greznajam albumam *Terra Mariana 1186–1888*, ko Livonijas katoļi kā dāvinājumu pasniedza pāvestam Leo XIII, Rīgas mākslinieks Oskars Felsko (*Oskar Felsko*) pēc Nordkirhenes darba parauga uzgleznoja jaunu votīvu (*Terra Mariana* 2008, fol. 39r; *Terra Mariana* 2013, 202, 203).

³ Saskaņā ar P. Kampi par paraugu ir kalpojis Rīgas gleznotāja Johana Ādolfā Timma (*Johann Adolf Timm*) uzmetums (Campe 1957, 379). Skulptūra diemžēl 1921. gadā ugunsgrēkā gāja bojā. Tā kā ēka bija paredzēta Latvijas parlamentam, nišā tika izstādīts latviešu nacionālais varonis Lāčplēsis.

⁴ "Vollständige Ritterrüstung, Sporen u Stock Walthers von Plettenberg Hochmeisters des Deutschen Ordens in Livland" (Vācu ordeņa Livonijā virsmestra Voltera fon Pletenberga pilns bruņojums, pieši un spieķis) (Katalog 1879, 6, Nr. 129); "Porträt auf Leinwand. Hochmeister Walther von Plettenberg in Lebensgröße mit Ornat und Rüstung" (Portrets uz audekla. Virsmestrs Volters fon Pletenbergs dabiskā lielumā ar ornātu un bruņojumu) (Katalog 1879, 114, Nr. 1505).

⁵ Alatskivi tika celta laika posmā no 1880. līdz 1885. gadam, un barons Nolkens teorētiski varēja kopiju likt izgatavot arī pēc tikko kā Baltijā plašāku popularitāti guvušās Nordkirhenes gleznas.

⁶ Tagad atrodas Tartu Mākslas muzejā (TR 4141 B 1158).

Bruņnieka figūra Rīgas pili kā īsts Pletenberga atveidojums akceptu ieguva tikai pēc tam, kad 1885. gadā tēlnieks Augusts Francs Lēberehts Folcs (*August Franz Leberecht Volz*) (Neumann 1908, 167; Appena 2012) apaļā ierāmējumā ar ierakstu modelēja šī portreta galvu, kas tika atlieta *Kuntze & Co* vara un bronzas lietuvē Rīgā (8. att.). Par šī portreta priekšrocībām izteicies Hermanis fon Bruinings (*Rigasche Zeitung*, 24.09.1885.), proti, bruņnieka figūra nāk no Pletenberga dzīves laika un ataino ordeņa mestru tolaik viņa patiesajā vecumā; citas detaļas – bārda, izteiktie vaigu kauli, kā arī šaurais, garenī formētais deguns – atbilst Nordkirhenes votīva gleznā redzamajam. Savukārt par Švāntālera bisti Bruinings raksta: “Tāpat arī šī noteikti nav bez mākslas vērtības [...], taču [...] tā ir izteikti kareivīga un – jādūmā arī – pat par daudz atbilst tam tēlam, kādu “iedomājas bruņnieku” jeb citiem vārdiem: tai piemīt maz individualitātes.” Šos trūkumus Bruinings attiecina uz bistes paraugu, pēdējo Nordkirhenes reprezentācijas portretu. Katrā ziņā pēc Bruininga ieskatiem Folcam ar savu modelējumu bija izdevies radīt vēsturiski autentisku Voltera fon Pletenberga portretu, kas pēc tam arī iedzīvojās vēstures grāmatās (Arbusow 1908; Kruus 1937, 201). Par citiem portreta izmantojumiem atkal dodam vārdu Bruiningam: “Šis medaljons ir pietiekami liels, lai to piestiprinātu pie kādas mājas fasādes, taču tajā pašā laikā arī nekādā gadījumā nav tik liels, lai to kā interjera dekoru nevarētu novietot kaut kur iekštelpās – piemēram, kādā priekšnamā. Šī darba augstā vēsturiskā vērtība to padara par priekšmetu, kāda netrūks nevienā mūsu dzimtenes vēstures muzejā.” Un patiešām, viens eksemplārs atradās Rīgas Doma muzejā (Führer 1911, 41, 42, Taf. 10), arī Tērbatā vismaz viens tāds pats medaljons rotāja Igaunijas zinātnieku biedrības Tēvzemes muzeja interjeru (AM, F 17851) un otrs – studentu korporācijas *Livonia* telpas (EN, EAA 1844-1-182a). Tātad darbs bija vairākkārt pavairojams un arī tā cena bija pieejama (27–30 rubļi).

9. att. Augusta Franca Lēberehta Folca veidotais Voltera fon Pletenberga cilnis (1885) (Arbusow 1908)

NOSLĒGUMAM

Vācu ordeņa Livonijas atzara mestra Voltera fon Pletenberga pēcnāves liktenis mūs izvadājis pa visnotaļ tāliem ceļiem – no Livonijas uz Vestfāleni, tad tālāk uz Bavāriju un atkal atpakaļ. Šeit mēs vairs nevaram izsekot portretu tālākajai attīstībai. Atzīmēsim tikai, ka Pletenberga portreti ir tapuši arī 20. un 21. gadsimtā.⁷ Lai gan tiekšanās pēc ordeņa mestra portretējumu autentiskuma ar laiku tikai pieņēmas, tomēr katrs laikmets Livonijas mestra tēlu veidojis atbilstoši saviem priekšstatiem.

Pletenberga portreti atspoguļo viņa godināšanas daudzšķautņainību. Kā panākumiem bagāts karavadonis un vienlaikus gudrs un miermīlīgs valdnieks viņš sākumā ir Livonijas vietējā mēroga varonis. Tad viņš tiek tēlots kā dižs un dievbijīgs sencis rietumvācu baroka laika reģentiem, pēc tam viņš iekļūst Valhallā kā Bavārijas karaļa Ludviga I “izdomātās vācietības” (*ausgedachte Deutschtum*) nacionālais varonis. Krievijas impērijai piederošajās Baltijas provincēs viņš kalpo kā dižciltības paraugs un iemieso kārtu sabiedrības viduslaiku privilēģijas, tomēr arvien vairāk arī kļūst par nacionālo varoni vācbaltiešiem.

Baltijas autohtono tautu vēstures apziņā Pletenbergs nekādā gadījumā neieņem centrālu vietu. Nevienam pieminekli viņam nav uzcēlušī ne latvieši, ne igauņi. Folklorizētā formā Pletenbergs tomēr ir klātesošs, tāpat arī šo zemju historiogrāfijā viņa vārds nebūt nav aizmirsts. Pletenbergs ieņem stabili vietu Baltijas kultūras atmiņā, kuras transnacionālie aspekti gan vēl nav pietiekami dziļi pētīti.

Runājot par vācu un poļu vai Prūsijas vēstures galvenajiem naratīviem, kas pievēršas Vācu ordeņa jautājumiem, arī tur slavenā Livonijas mestra figūra klejo perifērijā. Saskarsmes punkti ir vien tajā Vācu ordeņa vēstures rakstīšanas segmentā, kur iezīmējas nacionālās un “lielvācu” katoliskās linijas (Wippermann 1979, 150, 151), taču arī tur Pletenbergs paliek tikai kā zemes tēvs, leģendu varonis un figūra dzimtas tradīcijās.

No vācu valodas tulkojusi Maija Levāne

⁷ Sakarā ar Ādolfa Hitlera ievēlēšanu par Pletenbergas pilsētas goda pilsoni 1937. gadā tika izgatavots bronzas reljefs, kur redzams arī Volters fon Pletenbergs. Ieraksts “Ehrenbürger” (goda pilsonis) (Hassel 2012). Tartu Pilsētas muzejs (*Tartu Linnamuuseum*) nesen kā dāvinājumu saņēma zviedru mākslinieka Jērana Jēransona (*Göran Göransson*) 2003. gadā eļļas tehnikā gleznotu Pletenberga portretu (Tartu Pilsētas muzejs, 3643 K).

Juhan Kreem, Tiina-Mall Kreem

FROM LIVONIA VIA WESTPHALIA TO BAVARIA
AND BACK AGAIN. THE JOURNEYS OF THE PORTRAITS
OF WOLTER VON PLETTENBERG

Summary

Wolter von Plettenberg (1494-1535) is commonly regarded as the greatest Master of the Teutonic Order in Livonia. The article aims to illustrate, via the example of his portraits, how the veneration of von Plettenberg is not a strictly regional phenomenon, what kind of connections there were between different regions and how this veneration has transformed over time and space.

Master Wolter was most likely already portrayed during his lifetime. There was a gallery of Livonian masters at Cēsis Castle, which included his portrait, but not much can be said about it, because it perished as early as in the second half of the 16th century. Since the 18th century onwards, the life-size statue at Riga Castle (1515) has been regarded as a depiction of Wolter von Plettenberg. It is not unlikely that more depictions of the master existed in Livonia, but they have not survived the wars of the early-modern period.

Further portraits of Wolter von Plettenberg can be found in Westphalia, the land of origin of most of the Teutonic Knights in Livonia. Versions of the votive picture depicting the Virgin Mary and a kneeling master before him have been preserved at the family estates of Plettenberg in Hovestedt and Nordkirchen. How the archetype of both pictures can be dated is not clear. Its creation may relate to von Plettenberg rising to the rank of an imperial prince in 1526, although we lack conclusive evidence. This type of image became very popular in post-Tridentine era art. Besides the votive picture, there was a simple 17th century half-length portrait at Nordkirchen Palace, which belonged to the series of the ancestors but is now lost. It probably looked like the one purchased in 2018 by the Rundāle Palace Museum. An 18th century full-length portrait of the Livonian master has also been preserved in Nordkirchen. It was commissioned by Count Ferdinand von Plettenberg, the Prime Minister Clemens August of Bavaria, and Grand Master of the Teutonic Order. The Nordkirchen portraits exemplify how the Westphalian families remembered their great sons of the past, including those who settled permanently in Livonia.

The 18th century portrait in Nordkirchen served as a model for sculptor Ludwig Schwanthaler, when he made a bust of Wolter von Plettenberg (1832) for the Walhalla – a temple erected in the vicinity of Regensburg by King Ludwig I of Bavaria. It is not quite clear how Wolter von Plettenberg was selected to be part of this hall of fame of great Germans, envisaged by Ludwig to be a national monument. The influence of different Baltic-German nobles in the service of Ludwig is very likely. Walhalla was widely admired as an artistic success story, so it is no wonder that, when a plan to erect a monument to Wolter von Plettenberg emerged in Livonia, the initiators turned to Schwanthaler to

make a smaller version of the bust. It was cast in bronze by Ferdinand Miller in 1850 and erected at Cēsis St. John's Church in 1855. The plaster copies of it were very popular. At least four of them have been preserved in Estonian museum collections until today.

In 1881 Baltic-German historian Hermann von Bruiningk visited Nordkirchen. Although, in terms of historic value, he most highly rated the votive painting, copies of all three Nordkirchen paintings were ordered to be displayed in the Baltic countries. In the quest for an authentic portrait, the statue at Riga Castle was still found to be the best model. The Riga sculptor August Franz Leberecht Volz replicated the head in a medallion in 1885. It was widely copied, used in the interiors of different museums, and found its way into history books.

Von Plettenberg is an important figure in Baltic German cultural memory. For the Plettenberg family in Westphalia he was one of the members of the past, a great warrior and ruler, as well as pious defender of the faith. At Walhalla he appears among the greatest Germans of all time. Back in the Baltic provinces of the Russian Empire he is perceived as a national hero of the Germans as well. Although Plettenberg does not play as important a role in the Latvian and Estonian cultural memory, he is not forgotten and his appearance in folklore certainly deserves further study.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Aistermann 1911 – *Aistermann J.* Beschreibung des Schlosses und des Parkes von Nordkirchen // Nordkirchen. Festschrift für Prinz-Heinrich-Fahrt 1911. – Münster, 1911. S. 73–130
- Angermann/Misāns 2001 – *Angermann N., Misāns I.* (Hg.). Wolter von Plettenberg und das mittelalterliche Livland. – Lüneburg, 2001
- Appena 2012 – *Appena I.* Rīgas tēlnieks Augusts Folcs = August Volz, Sculptor of Riga. – Riga, 2012
- Arbusow 1908 – *Arbusow L.* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, 3. Aufl. – Riga, 1908
- Arndt 1753 – *Arndt J. G.* Der Livländischen Chronik anderer Theil. – Halle, 1753
- Arnold 2005 – *Arnold U.* Der Deutsche Orden im deutschen Bewußtsein des 20. Jahrhunderts // *Arnold U.* Deutsche Orden und Preußenland. Ausgewählte Aufsätze anlässlich des 65. Geburtstages. – Marburg, 2005. S. 93–106
- Arnold 2015 – *Arnold U.* Das Bild des Deutschen Ordens in der Malerei des 19. Jahrhunderts // *Eesti Kunstmuuseumi Toimetised.* – 2015. No. 5 [10], lk. 99–124
- Ausstellung 1990 – 800 Jahre Deutscher Orden. Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens. – Gütersloh; München, 1990
- Ausstellung 1992 – 800 Jahre Deutscher Orden. Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums 1990. Ergänzungen und Korrekturen / Zusammengestellt von Irmtraud Frfr. von Andrian-Werbung. – Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 1992. S. 7–50
- Blomberg 1701 – [*Blomberg C. J. von*]. An Account of Livonia. – London, 1701
- Boockmann 1981 – *Boockmann H.* Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. – München, 1981
- Bosse 1985 – *Bosse H.* Aufklärung und Biedermeier mustern Plettenberg // *Angermann N.* (Hg.). Wolter von Plettenberg. Der grösste Ordensmeister Livlands. – Lüneburg, 1985. S. 101–112
- Bruģis 2014 – *Bruģis D.* 19. gadsimata skulpturālais portrets Latvijā // *Bruģis D., Pujāte I.* (sast.). Portrets Latvijā. 19. gadsimts = Das Porträt in Lettland. 19. Jahrhundert. – Riga, 2014. 219.–257. lpp.
- Bruiningk 1892 – *Bruiningk H. von.* Die Bildnisse des Ordensmeisters Walther von Plettenberg und die Frage über seine Herkunft // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahre 1891. – Riga, 1892. S. 71–77
- Campe 1957 – *Campe P.* Lexikon Liv- und Estländischer Baumeister/Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. Bd. 2: Nachtrag und Ergänzung zum 1. Bande. – Stockholm, 1957
- Dorn 1978 – *Dorn H.-J.* Die Deutschordensballei Westfalen von der Reformation bis zu ihrer Auflösung im Jahre 1809. – Marburg, 1978
- Ehlers 2007 – *Ehlers A.* Die Ablasspraxis des Deutschen Ordens im Mittelalter. – Marburg, 2007
- Freiligrath/Schücking 1842 – *Freiligrath F., Schücking L.* Das malerische und romantische Westphalen. – Leipzig, 1842
- Frielinghaus 1940 – *Frielinghaus H.* Unbekannte Bildnisse Wolters von Plettenberg und Gotthard Kettlers // Westfalen: Hefte für Geschichte Kunst und Volkskunde. – 1940. Bd. 25/3–4, S. 66–70, Taf. XIII.
- Führer 1911 – Führer durch die Sammlungen der Gesellschaft im Dommuseum, 6. Aufl. – Riga, 1911
- Hellmann 1978 – *Hellmann M.* Ein Bayerischer Diplomat als Geschichtschreiber Livlands // Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. – 1978. Bd. 3, S. 1–55
- Herrmann 1974 – *Herrmann A.* Der Deutsche Orden unter Walter von Cronberg (1525–1543). – Bonn, 1974
- Horner 1848 – *Horner T.* Livoniae Historia in compendium ex annalibus contacta // *Scriptores Rerum Livonicarum.* Bd. 2. – Riga; Leipzig, 1848
- Katalog 1879 – Katalog zur Ausstellung westfälischer Alterthümer und Kunsterzeugnisse vom Vereine für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens in Juni 1879 zu Münster. – Münster, 1879
- Kruus 1937 – *Kruus H.* (Hg.). Eesti ajalugu. Bd. 2. – Tartu, 1937

- Liibek 2013 – *Liibek T.* Eestimaa Provintiaalmuuseumi kogude kujunemine 19. sajandil // *Liibek T.* (Hg.). Eestimaa Provintiaalmuuseum ja muuseumitraditsiooni algus Eestis. – Tallinn, 2013. Lk. 58–72
- Mänd 2017 – *Mänd A.* The City of Tallinn (Reval) in the Late Middle Ages and Renaissance // *Hand O., Koppel G.* (Hg.). Michel Sittow. Estonian Painter at the Courts of Renaissance Europe. – New Haven; London, 2017. S. 19–25
- Merkel 1799 – *Merkel G.* Die Vorzeit Livlands. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes, Bd. 2. – Leipzig, 1799
- Miersch 2007 – *Miersch M.* Das Bild des Electeur Soleil. Herrscherikonographie des Rokoko am Beispiel des Kölner Kurfürsten und Deutschordenshochmeisters Clemens August (1700–1761). – Marburg, 2007
- Müller 1595 – *Müller L.* Septentrionalische Historien Oder Wahrhaffte Beschreibung der fürnebst Polnischen / Lifflandischen / Moscowiterischen / Schwedischen und anderen Geschichten. – Amberg, 1595
- Mummenhoff/Dethlefs 2012 – *Mummenhoff K. E., Dethlefs G.* Schloss Nordkirchen. – Berlin; München, 2012
- Neitmann 2001 – *Neitmann S.* Westfalen als Rekrutierungsgebiet des Deutschen Ordens in Livland // *Angermann N., Misāns I.* (Hg.). Wolter von Plettenberg und das mittelalterliche Livland. – Lüneburg, 2001. S. 113–127
- Neumann 1908 – *Neumann W.* (Hrsg.). Lexikon baltischer Künstler. – Riga, 1908
- Otten 1970 – *Otten F.* Ludwig Michael Schwanthaler 1802–1848: ein Bildhauer unter Ludwig I. von Bayern. Monographie und Werkverzeichnis. – München, 1970
- Paul/Puschner 1986 – *Paul I.-U., Puschner U.* Walhalla's Genossen // *Erichsen J.* (Hg.). "Vorwärts, vorwärts sollst Du schauen..." Geschichte, Politik und Kunst unter Ludwig I. – Regensburg, 1986. Bd. 2, S. 469–495
- Plettenberg's Denkmal 1857 – Plettenberg's Denkmal in der Kirche zu Wenden, mit einer Abbildung (vorgetragen 12. Okt. 1855) // Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. – Riga, 1857. Bd. 8, S. 327–330
- Rasiņa 2018a – *Rasiņa M.* Akmens cilņi "Madonna ar bērnu" un "Volters fon Plettenbergs" Rīgas pili. Izpēte un konservācija // *Mākšlas Vēsture un Teorija.* – 2018. Nr. 21, 94.–102. lpp.
- Rolevinck 2002 – *Rolevinck W.* Ein Buch zum Lobe Westfalens des alten Sachsenlandes. – Münster, 2002
- Sb. Est. 1912 – 755. Sitzung am 2. Nov. 1911 // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1911. – Jurjew; Dorpat, 1912. S. 15–16

- Sb. Rig. 1896 – 597. Versammlung am 11. Okt. 1895 // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahre 1895. – Riga, 1896. S. 98–106
- Sb. Rig. 1909 – 714. Sitzung vom 14. Mai 1908 // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahre 1908. – Riga, 1909. S. 25–29
- Schiemann 1887 – *Schiemann T.* Russland Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert, Bd. 2. – Berlin, 1887
- Seraphim 1895 – *Seraphim E.* Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von der "Aufseglung" des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich: eine populäre Darstellung. Bd. 1: Die Zeit bis zum Untergang livländischer Selbständigkeit. – Reval, 1895
- Steger 2011 – *Steger S.* Die Bildnisbüsten der Walhalla bei Donaustauf. Von der Konzeption durch Ludwig I. von Bayern zur Ausführung (1807–1842). – München, 2011
- Terra Mariana 2008 – Terra Mariana 1186–1888: albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid / *Baltiņš J. et al.* (Hg.). Bd. 1. – Modena, 2008
- Terra Mariana 2013 – Terra Mariana 1186–1888: albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid / *Baltiņš J. et al.* (Hg.). Bd. 2. – Modena, 2013
- Walhalla's Genossen 1842, 1847 – Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig den Ersten von Bayern, den Gründer Walhalla's. – München, 1842; 2. Aufl. – München, 1847
- Wippermann 1979 – *Wippermann W.* Der Ordensstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtschreibung und Publizistik. – Berlin, 1979

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti IV: arheoloģija, arhitektūra, vēsture

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektore *Ieva Zarakovska*

Tehniskā redaktore *Elita Egle*

Tulkotāja *Lelde Beņķe*

Tulkojumu korektors *Aleks Pluskowski*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-3-5

© Rakstu autori, 2022

© Cēsu Kultūras un Tūrisma centrs, Cēsis, 2022

Izdevējs *Cēsu Kultūras un Tūrisma centrs*

Iespiests un iesiets SIA "Dardedze hologrāfija"